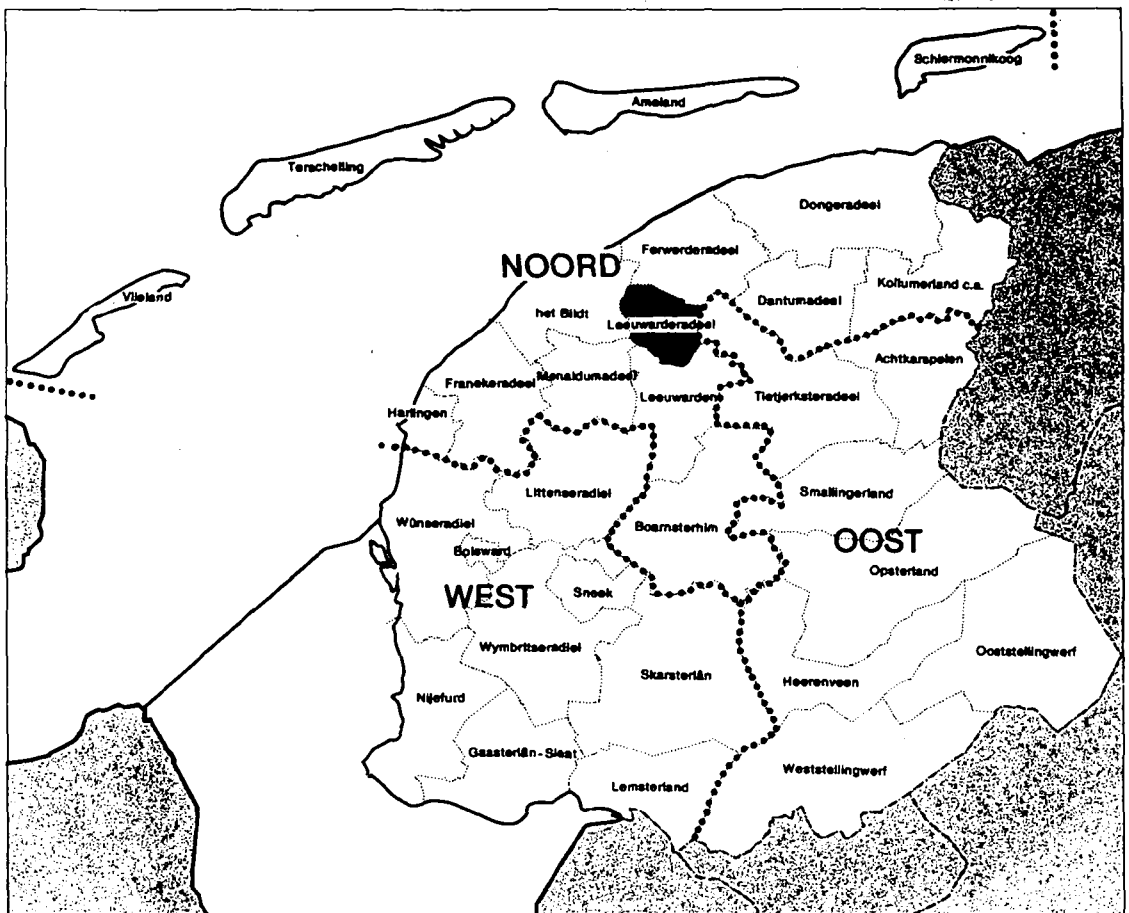

Monumenten Inventarisatie Project

concept GEMEENTEBESCHRIJVING

LEEWARDERADEEL

PROVINCIE FRIESLAND - REGIO NOORD

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	3
2	BODEMGESTELDHEID	
2.1	Ontstaansgeschiedenis en bodemsoorten	3
2.2	Reliëf	3
2.3	Waterbeheersing	4
2.3.1	Zeewering	4
2.3.2	Afwatering	4
3	GRONDGEBRUIK, VERKAVELING EN LANDSCHAPSBEELD	
3.1	Grondgebruik	4
3.2	Verkaveling	5
3.3	Landschapsbeeld	5
4	INFRASTRUCTUUR	
4.1	Waterwegen	5
4.2	Landwegen	6
4.3	Spoorwegen	6
4.4	Militaire infrastructuur	6
5	MIDDELEN VAN BESTAAN	
5.1	Landbouw	7
5.2	Verwerking van Landbouwprodukten en zuivelindustrie ..	7
5.3	Steenfabriek	7
6	NEDERZETTINGEN	
6.1	Algemeen	8
6.2	Ontstaan en ontwikkeling van de nederzettingen	8
6.3	De dorpen	9
6.3.1	Stiens	9
6.3.2	De overige dorpen	9
6.4	Verspreide bebouwing	10
	LITERATUUR	11
	BIJLAGEN	
	BIJLAGE I Bevolkingsontwikkeling	12

1 INLEIDING

De gemeente Leeuwarderadeel ligt in de regio Noord, ten noorden van Leeuwarden. Leeuwarderadeel grenst aan de gemeenten Leeuwarden (Z), Menaldumadeel (ZW), Het Bildt (W), Ferwerderadeel (N) en Tietjerksteradeel (O, regio De Wouden).

De oppervlakte van de gemeente bedraagt in totaal 41,38 km², waarvan 0,46 km² tot het binnenwater behoort. Op 1 januari 1988 telde de gemeente 9263 inwoners.

In de Middeleeuwen was de grietenij Leeuwarderadeel verdeeld in drie 'trimdelen' (derde delen), namelijk het Noorder-, Midden en Zuidertrimdeel. In de 15e eeuw verzelfstandigde het Middentrimdeel onder leiding van Leeuwarden. Tot in de periode 1850-1940 vormden het Noorder- en Zuidertrimdeel de gemeente Leeuwarderadeel met een gemeentehuis te Huizum. In de loop der jaren ging grondgebied verloren ten behoeve van de expansie van de gemeente Leeuwarden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden het Zuidelijk Trimdeel en een klein gedeelte van het Noordelijk Trimdeel bij Leeuwarden ingedeeld (Lekkum, Miedum, Snakkerburen). Bij de jongste gemeentelijke herindeling zijn nogmaals de grenzen van Leeuwarderadeel gewijzigd en wel met Leeuwarden, Het Bildt en Ferwerderadeel. De gemeente Leeuwarderadeel beslaat thans dus ongeveer het Noorder Trimdeel. De nederzettingen zijn Stiens (hoofdplaats), Britsum, Hijum, Cornjum, Jelsum en Finkum en (een deel van) Oude Leije.

2 BODEMGESTELDHEID

2.1 Ontstaansgeschiedenis en bodemsoorten

De bodemvorming van Leeuwarderadeel heeft geheel plaatsgevonden in het holoceen (vanaf ca. 8500 v. Chr.). Vanaf ca. 2700 v. Chr. werden zand en klei afgezet in het laaggelegen kustgebied en ontstond een kwelderlandschap. Tot de middeleeuwen wisselden perioden van overstroming (transgressiefasen) en droogligging (regressiefasen) elkaar af. In de periode ca. 1000-700 v. Chr. werd langs de Waddenkust en de Middellzee een kwelderrug gevormd, waarop de eerste bewoning zich concentreerde, deels zonder ophogingen direct op de kwelder en deels op terpen. Het aan de landzijde van de kwelderwal gelegen gebied wordt het Oudland genoemd. Na het ontstaan van het Flevomeer (de voormalige Zuiderzee) ca. 1000 na Chr. slibde de Middellzee geleidelijk dicht. Van de 10de tot de 16de eeuw werden tevens verschillende delen van de Middellzee ingepolderd, het zogenaamde Nieuwland.

De bodem van de gemeente Leeuwarderadeel bestaat geheel uit klei.

Eind vorige eeuw en begin deze eeuw werd op grote schaal terpgrond afgegraven. In Leeuwarderadeel werd bijvoorbeeld een groot stuk van het onbebouwde deel van de terp in Jelsum afgegraven.

2.2 Reliëf (Kaart 3)

Met betrekking tot de hoogteligging kan Leeuwarderadeel grofweg in drie

delen opgesplitst worden, namelijk :

- (a) het oude kweldergebied (tussen 0 en 50 cm boven NAP) met enkele depressies (het Oudland);
- (b) de kwelderwal (tussen 100 en 150 cm boven NAP), een verbrokkelde voormalige kustlijn;
- (c) het Nieuwland (tussen 50 en 100 cm boven NAP), een gebied dat door hogere opslibbing en geringere inklinking hoger is gelegen dan het oude kweldergebied.

2.3 Waterbeheersing

2.3.1 Zeewering

De kwelderwal werd ca. 1000 n. Chr. benut voor het aanleggen van de zeewering van Oostergo : de Brédijk aan de Middellzee. Geleidelijk werd de Middellzee ingepolderd, een proces dat tot in de 16de eeuw voortduurde.

In de periode 1850-1940 waren deze dijken reeds binnendijken geworden. De Zwettedijk werd aangelegd als waterscheiding tussen Oostergo en Westergo maar had tevens een functie als noodwaterkering bij dijkdoorbraken. Deze dijk verloor zijn waterkerende functie in 1859 door de opruiming van het Leeuwarder verlaat en is bijna overal verdwenen, met uitzondering van een gaaf gedeelte ten noorden van de Harlinger Trekvaart.

2.3.2 Afwatering

De opvaarten van de dorpen in het Oudland losten en lossen het waterbezwaar op de Dokkumer Ee.

De twee grote vaarten in het Nieuwland - de Hijumervaart en de Finkumervaart - losten hun waterbezwaar aanvankelijk bij Oude Leije in de Rij (de Oude Rij) in Het Bildt (naar de Bildtzijlen) maar sedert (1859 ?) in omgekeerde richting, eveneens op de Dokkumer Ee.

3 GRONDGEBRUIK, VERKAVELING EN LANDSCHAPSBEELD

3.1 Grondgebruik

Leeuwarderadeel kan beschouwd worden als overgangsgebied van het kleiweide- naar het kleibouwgebied. De grond werd en wordt hoofdzakelijk gebruikt voor agrarische doeleinden : veeteelt, akkebouw en tuinbouw. Het merendeel van de grond was en is in gebruik als grasland. De akkerbouw was met name van belang op kwelderrug- en terpgronden rond de dorpen en ook in het Nieuwland. Aan het eind van de 18de eeuw nam het areaal bouwland af. De tuinbouw maakte rond 1900 een bloeitijd door. De gardeniersbedrijven werden vooral aangetroffen in Huizum en in Lekkum en Snakkerburen, maar ook in Jelsum, Stiens en Britsum waren één of meer bedrijven.

Na de Tweede Wereldoorlog is vooral in de omgeving van Stiens veel landbouwgrond opgeofferd aan de relatief grootschalige uitbreidingen van dit dorp.

3.2 Verkaveling (Kaart 4)

Omstreeks het midden van de vorige eeuw was in het Oudland, het gebied ten oosten van de kwelderwal, hoofdzakelijk sprake van een regelmatige blokverkaveling zonder hoofdrichting. Vooral in het noordoosten van de gemeente kan de de verkaveling als een onregelmatige blokverkaveling aangemerkt worden. In het Nieuwland, het gebied ten westen van de kwelderwal (de zeeboezemvlakte), kon een jongere blokverkaveling worden aangetroffen en in het noordelijk gedeelte een regelmatige, gerichte blokverkaveling.

Vooral de verkaveling van het Oudland was in 1979 nog herkenbaar. Een uitzondering hierop vormt het gebied direct ten oosten van Stiens en Britsum, het patroon is hier (na een ruilverkaveling ?) veel regelmatig en grootschaliger geworden. In het Nieuwland is het oude verkavelingspatroon niet meer herkenbaar. Ook hier zijn de percelen (na een ruilverkaveling ?) vergroot.

3.3 Landschapsbeeld

In de gemeente Leeuwarderadeel kunnen van oost naar west drie soorten landschappen onderscheiden worden.

Het oude kweldergebied in het oosten is een open en wijds gebied van graslanden. De bebouwing bestaat uit verspreid liggende boerderijen. De opgaande beplanting is in dit gebied beperkt tot de erfbeplanting.

De bebouwing in Leeuwarderadeel is vooral geconcentreerd op de kwelderwal. De compacte bebouwing van de dorpskernen wordt afgewisseld door open lintbebouwing, die vooral nabij Stiens steeds dichter wordt. Opgaande beplanting kan men aantreffen bij de dorpen en boerderijen en langs de wegen. Op de kwelderwal is veel grond in gebruik als bouwland. Ook het voormalige middelzeegebied is een open en wijds gebied van graslanden. In tegenstelling tot het oude kweldergebied treft men hier lintbebouwing aan langs dijken.

4 INFRASTRUCTUUR (Kaart 5)

4.1 Waterwegen

De Dokkumer Ee, de trekvaart van Leeuwarden naar Dokkum, begrenst de gemeente Leeuwarderadeel in het oosten en was een belangrijke transportverbinding.

De midden door het voormalige Middelzeegebied lopende Zwette (eigenlijk de sloot langs de Zwettedijk) vormde vroeger de grens tussen Oostergo en Westergo en valt nu voor een deel samen met de grens van de gemeente in het westen.

In het Oudland lopen enkele grote oost-west gerichte vaarten, namelijk : De Hijumer vaart, de Finkumer vaart, de Stienzer vaart, de Kornjumer vaart en de Jelsumer vaart.

De Finkumervaart en de Hijumervaart zijn in het Nieuwland de belangrijkste waterlopen.

De vaarten dienden behalve voor de ontwatering ook voor het vervoer van de landbouwprodukten naar de dorpen.

Het patroon van waterwegen is sinds het midden van de vorige eeuw weinig veranderd.

4.2 Landwegen

De belangrijkste route over land was (en is) noord-zuid gericht en verbindt de op de kwelderwal gelegen dorpen. Deze weg die grotendeels over de voormalige Breede dijk (Brédijk) loopt werd in 1847 sterk verbeterd.

De overige wegen zijn hoofdzakelijk oost-west gericht, loodrecht op de Brédijk - de oude Middelzeedijk. Een groot deel van deze wegen (dijken) loopt in het Oudland 'dood' op de Dokkumer Ee. Ook in het Nieuwland loopt een aantal wegen (dijken) dood.

Rond de terpdorpen, bijvoorbeeld bij Jelsum en Cornjum, is het oorspronkelijke radiaire ontsluitingspatroon nog min of meer herkenbaar. Tussen 1860 en 1920 is het wegenpatroon nauwelijks dichter geworden. Wel werd na 1940 door het verleggen van de weg bij Stiens en bij Hijum gepoogd het doorgaande verkeer uit deze kernen te weren. Ook werden enige verbeteringen aan het bestaande net aangebracht.

4.3 Spoorwegen

De in 1899 opgerichte Noord Friesche Lokaal Spoorwegmaatschappij (NFLS) legde in 1901 de lijn Leeuwarden-Stiens-Dokkum-Metslawier aan (1913 verbinding met Anjum) en in 1904 de lijn Stiens-Tjummarum-Harlingen met later een zijtak Tjummarum-Franeker. In de periode 1933-1936 werd de exploitatie van de reizigersdienst gestaakt, waarna de lijnen nog uitsluitend gebruikt werden ten behoeve van het goederenvervoer. In 1935 ging de NFLS op in de Staatsspoorwegen.

In en na de Tweede Wereldoorlog werden de lijnen ingekrompen. Uiteindelijk zijn alle spoorstaven verwijderd met uitzondering van het traject Leeuwarden-Stiens, dat nog steeds gebruikt wordt ten dienste van de Zaaizaad en Pootgoed Coöperatie. Het tracé is deels nog herkenbaar in het landschap. De voormalige stations of haltegebouwen van Stiens, Oude Leije en Hijum zijn in gebruik als woonhuis; het haltegebouw in Jelsum werd in 1944 bij een bombardement verwoest en dat in Finkum werd in 1931 gesloopt. In Britsum en Cornjum stond slechts een abri, laatstgenoemde werd in 1932 gesloopt. Te Stiens stond ook een wachterswoning welke in 1963 werd gesloopt.

4.4 Militaire infrastructuur

De gemeente Leeuwarderadeel grenst in het zuidwesten aan de vliegbasis Leeuwarden. Het in 1938 in gebruik genomen vliegveld voor de burgerluchtvaart werd tijdens de Duitse bezetting vergroot en geschikt gemaakt als militaire luchtmachtbasis. Na de oorlog werd de basis opgenomen in het binnenlandse luchtnet van de KLM. In 1953 werd het vliegveld opnieuw een militaire luchtmachtbasis. De gemeente Leeuwarderadeel heeft geregeld delen van haar grondgebied afgestaan aan de gemeente Leeuwarden ten behoeve van de uitbreiding van de basis.

Ten oosten van Jelsum liggen in de weilanden in de omgeving van de vliegbasis enkele verlaten militaire objecten uit de Tweede Wereldoorlog.

5. MIDDELEN VAN BESTAAN

5.1 Landbouw

De bevolking van Leeuwarderadeel vond haar bestaan vanouds hoofdzakelijk in de landbouw (veeteelt, akkerbouw en tuinbouw) en de verwerking van de landbouwprodukten.

In de 19de eeuw was er sprake van een tendens naar een toenemende specialisatie en intensivering. De schapenteelt (wol en vlees), lijdend onder de engels-franse concurrentie, en de varkensfokkerij (vlees) liepen in de 2e helft van de 19de eeuw terug ten gunste van de veehouderij. Ook de variatie in de verbouwde produkten nam sterk af. Van de gewassen in 1850 : tarwe, haver, winterkoolzaad, wintergraan, vlas, bonen, aardappelen, rogge, cichorei, erwten, klaver, zomerkoolzaad, zomergraan, kanariezaad bleven voornamelijk de aardappelen, bieten en de granen over.

De tuinbouw maakte overigens rond 1900 een bloeitijd door; de produkten waren bedoeld voor de verzorging van de Leeuwarder stadsbevolking. De gardeniersbedrijven werden vooral aangetroffen in Huizum en in Lekkum en Snakkerburen, maar ook in Jelsum, Stiens en Britsum waren één of meer bedrijven.

Tot 1960 bleef Leeuwarderadeel overwegend een landbouwgemeente. De ontwikkelingen in de landbouw en de explosieve groei van het forensisme in de jaren '70 deden een grote verschuiving ontstaan in de samenstelling van de beroepsbevolking.

5.2 Verwerking van Landbouwprodukten en zuivelindustrie

De verbouw van cichorei vond waarschijnlijk sinds circa 1770 in Friesland plaats. In het gebied van de huidige gemeente Leeuwarderadeel stonden ook enkele kleine "fabriekjes"; in 1843 in Hijum, Finkum en De (Oude) Leije. Na 1880, toen de koffie goedkoper geproduceerd kon worden, verdween de cichorei geleidelijk aan van de akkers.

Alleen Stiens had een korenmolen, welke in 1851 werd gebouwd en nog bewaard is gebleven. Deze molen verving een slechts enkele jaren eerder gebouwde voorganger, die vermoedelijk te klein bevonden werd. In 1847 waren op hetzelfde terrein tevens een molenaarswoning met stalling en wagenhuis tot stand gebracht. Na 1856 was aan de molen ook een lijnzaadpletterij verbonden.

In 1887 werd de "N.V Stoomzuivelfabriek te Stiens" opgericht, de tweede coöperatieve zuivelfabriek in Friesland; in 1918 werd de N.V. omgezet in een coöperatieve vereniging. In 1965 onstond na een fusie met de coöperatie van Marrum de coöperatie Frezia met een fabriek in Leeuwarden; de fabriek in Stiens werd gesloopt. De "Coöperatieve Stoomzuivelfabriek" Jelsum werd in 1891 opgericht. Een brand legde deze in 1956 gesloten fabriek in de as.

Voor de huisvesting van de fabrieksarbeiders werden aan de Jelsumer en Stiens Aldlansdyk woningen gebouwd.

5.3 Steenfabriek

In het Stienzer Oudland aan de Dokkumer Ee stond een steenfabriek. In 1871 werkten hier 30 mensen. Deze onderneming van Jentsje Wybrandi Cz. werd aan het einde van de vorige eeuw verkocht aan de firma Vermeulen uit Leeuwarden. Omdat de vraag naar de rode friese baksteen die hier gemaakt werd afnam, werd de fabriek gesloten en in 1922 afgebroken. Nabij de fabriek stonden enige huizen ("Tichelwerk"); in 1874 werd zelfs een school geopend. In 1932 werd in plaats daarvan een nieuwe school gebouwd, welke in de Tweede Wereldoorlog opgeheven werd en nu als woning in gebruik is.

6 NEDERZETTINGEN

6.1 Algemeen

De gemeente Leeuwarderadeel kent alleen dorpen, buurschappen en verspreide bebouwing. De dorpen zijn Stiens (hoofdplaats), Britsum, Hijum, Cornjum, Jelsum en Finkum. De voormalige buurschap Oude Leije viel behalve onder de gemeente Leeuwarderadeel ook gedeeltelijk onder de gemeenten Ferwerderadeel en Het Bildt. De gedeelten onder Ferwerderadeel en Leeuwarderadeel kregen respectievelijk in 1974 en 1975 de status van zelfstandig dorp.

De ontwikkeling van de bevolking toonde tussen 1850 en 1940 een schommelend verloop. (Zie ook bijlage 1) Perioden van groei wisselden perioden van terugloop af. Toch hebben alle dorpen in 1940 meer inwoners dan in 1855; de verschillen zijn echter niet erg groot.

Na de Tweede Wereldoorlog was er in de meeste dorpen sprake van een (sterk) dalend inwonertal. In de jaren zestig en vooral ook in de jaren zeventig groeide het inwonertal in Stiens en Britsum weer onder invloed van het opkomende forensisme. In Jelsum, Hijum en Finkum is het inwonertal daarentegen nog verder teruggelopen.

In paragraaf 6.2. komt in het kort het ontstaan en de ontwikkeling van de kernen aan de orde. Na deze algemene beschrijving wordt in paragraaf 6.3 in het kort nader ingegaan op de ontwikkeling van Stiens, de grootste kern en tevens hoofdplaats van deze gemeente. In paragraaf 6.4. wordt tenslotte de verspreide bebouwing behandeld.

6.2 Ontstaan en ontwikkeling van de nederzettingen

Op de kwelderrug concentreerde zich de eerste bewoning. Jelsum, Cornjum, Britsum, Stiens, Finkum en Hijum ontstonden alle als agrarische nederzettingen op terpen. Alleen Oude Leije ontstond als zijldorp, maar kon na latere uitbreidingen tevens getypeerd worden als dijkdorp.

De dorpen in Leeuwarderadeel zijn in het algemeen tussen 1850 en 1940 geen van alle op grootschalige wijze uitgebreid. De geringe groei kon worden opgevangen door het opvullen van open ruimten binnen de bestaande structuur met nieuwe bebouwing en het bouwen langs de (verharde) uitvalswegen (lintbebouwing).

Zoals gezegd zijn vooral Stiens en in mindere mate ook Britsum na de Tweede Wereldoorlog sterk gegroeid. De groei vond met name plaats na 1970 in de tijd dat het forensisme een enorme vlucht nam.

6.3 De dorpen

6.3.1 Stiens

Stiens is ontstaan als een agrarische nederzetting op een terp. Omstreeks 1850 was een groot deel van de bebouwing geconcentreerd rond de op de terp gelegen kerk. Omdat ook ten zuiden van de terp veel bebouwing was gelegen (Langebuorren, Uniawei, It Achterbosk) had het dorp een langgerekte structuur.

Van de ontwikkelingen tussen 1850 en 1940 waren vooral de aanleg van de spoorlijn en de bouw van het station en wachterswoning (1901) ten oosten van de kern aan de Lutschedyk van grote betekenis. Langs het spoor, in de buurt van het station, werden enkele woningen gebouwd evenals aan de weg van de kern naar het station (Pyter Jurjensstrjitte).

In 1887 werd aan de zuidzijde van het dorp de zuivelfabriek gebouwd. In de omgeving daarvan werden ook enkele woningen gebouwd, mogelijk ten behoeve van de in de fabriek werkende arbeiders.

De (geringe) bevolkingsgroei kon verder worden opgevangen door het bouwen langs uitvalswegen (in het noorden en in het westen).

In 1873 werd een christelijke school geopend en in 1878 werden een gereformeerde kerk en pastorie gebouwd. Door toedoen van Ds. Raamsdonk - de tweede dominee sinds de bouw van deze kerk - werden een vijftal dubbele (arbeiders-)woningen gebouwd, de zogenaamde Apostelbuurt. Aan de zuidoostzijde van Stiens werden aan de Petterhusterdyk omstreeks 1930 de chr. basisschool en een onderwijzerswoning gebouwd.

Zoals gezegd dateren de grootschalige uitbreidingen van na de Tweede Wereldoorlog. Aan de zuidkant van het dorp verrezen in de jaren zeventig en tachtig grote nieuwbouwwijken ("Stiens-Zuid" en "D'Oriënt"). Ook voor het gebied ten noorden van het dorp bestaan uitbreidingsplannen. Een klein industrieterrein dat aangesloten is op het spoorwegnet moet een verdere industriële ontwikkeling mogelijk maken.

6.3.2 De overige dorpen

Zowel in Jelsum als in Cornjum was omstreeks 1850 de bebouwing geconcentreerd rond de op de terp gelegen kerk. In beide dorpjes werd de structuur tevens sterk bepaald door de aanwezigheid van een state (respectievelijk Dekemastate en Martenastate) aan de rand van de dorpsterp. In Jelsum is de geluidsoverlast van de vliegbasis Leeuwarden reden geweest om geen verdere uitbreidingen toe te staan.

Ook in Britsum was de bebouwing omstreeks 1850 geconcentreerd rond de kerk. Tussen 1850 en 1930 (ca. 1890 ?) werd de Greate Buorren aangelegd. Tot die tijd was de Aldlansdyk, afgezien van een zijtakje (de Lytse dyk), de enige weg in en door het dorp. Aan de Graete Buorren werden rond 1900 een N.H. kerk met pastorie en enkele (arbeiders)woningen gebouwd en in 1949 een nieuwe school (op de plaats van een oudere ??).

Finkum, oorspronkelijk een terpdorp, is thans een klein agrarisch dorp. Omstreeks 1850 en ook nu nog is de bebouwing geïtueerd aan de door het dorp lopende weg (Hege Hearewei/Holdingawei). Een echte kern heeft het

dorp niet. Tussen 1850 en 1940 werd slechts een enkel pand gebouwd. Na de Tweede Wereldoorlog is het inwonertal verder afgenomen.

In het aan de grens met de gemeente Ferwerderadeel gelegen **Hijum** was de bebouwing omstreeks 1850 gesitueerd rondom de op de terp gelegen kerk. In de periode 1850-1940 heeft de bebouwing zich verder verdicht. Eén van de nieuwe bouwwerken was de gereformeerde kerk (ca. 1877).

Oude Leije ontstond bij de zijl in de Stienzer Dijk en is dus ontstaan als zijldorp. Latere uitbreidingen vonden voornamelijk plaats aan de Stienzer Dijk, waardoor de nederzetting tevens getypeerd kan worden als dijkdorp. In de periode 1850-1940 kreeg Oude Leije een meer langgerekte structuur door de verdere uitbreidingen langs de dijk, zowel aan de noordzijde, als aan de zuidzijde in de richting van Vrouwbuurstermolen. De uitbreidingen aan de zuidzijde hangen mogelijk samen met de nabijgelegen stopplaats Vrouwbuurstermolen van de NFLS. Onder de uitbreidingen bevinden zich o.a. een school (thans werkplaats) met onderwijzerswoning en een gereformeerde kerk (thans werkplaats).

6.4 Verspreide bebouwing

Verspreide bebouwing komt vooral voor in het het Oudland. In het Nieuwland is daarentegen veel minder verspreide bebouwing aanwezig. In Leeuwarderadeel ontstond hier en daar langs een weg of vaart verspreide bebouwing in de vorm van solitaire lintbebouwing : Bartlehiem, Tichelwerk (met enige bedrijvigheid) en Vensterburen en 't Haantje, beide laatstgenoemde gelegen bij Jelsum.

LITERATUUR

Algemeen

A.J. v.d. Aa (Hoofdred.). Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. Gorinchem, 1839-1851. 14 Delen. Herdruk: Zaltbommel 1976.

G. Abma (Hoofdred.). Encyclopedie van Hedendaags Friesland. 2 Dln. Leeuwarden (1975).

A. Algra. De Historie gaat door het eigen dorp. 6 Dln. o.a. [1955-1960], Leeuwarden.

J.H. Brouwer (Hoofdred.). Encyclopedie van Friesland. Amsterdam / Brussel 1958.

Buro Bügel/Van de Dijk B.V. (samenst.). Kultuurhistorische Aspecten van het Friese Landschap. Inventarisatie van elementen en patronen. Groningen (1979).

Bureau Centrale Databank van de provincie Friesland. Overzicht van het aantal inwoners per dorpsgebied (1-1-1985 t/m 1-1-1989), nr. 125. Leeuwarden 1989.

J. Clossen. De bodem van Friesland. Toelichting bij blad 2 van de bodemkaart van Nederland. Wageningen (1971).

Fryske Akademy. Fries Molenboek. Leeuwarden, 1980.

Gedeputeerde Staten van Friesland. Beleidsnota voor landschapszorg en natuurbeheer in Friesland. Ontwerp. (november 1985)

D.G.W. Mol. De Noord-Friesche Lokaalspoorweg-Maatschappij. In: Op de rails, jrg. 35 (1967) nr. 20, 175-190.

Provinciale Planologische Dienst. Cultuurhistorische Paden in Friesland. Nota 257. Leeuwarden 1979.

Leeuwarderadeel

Dr. G. Abma. Ljouwerteradiel. Leeuwarden 1984.

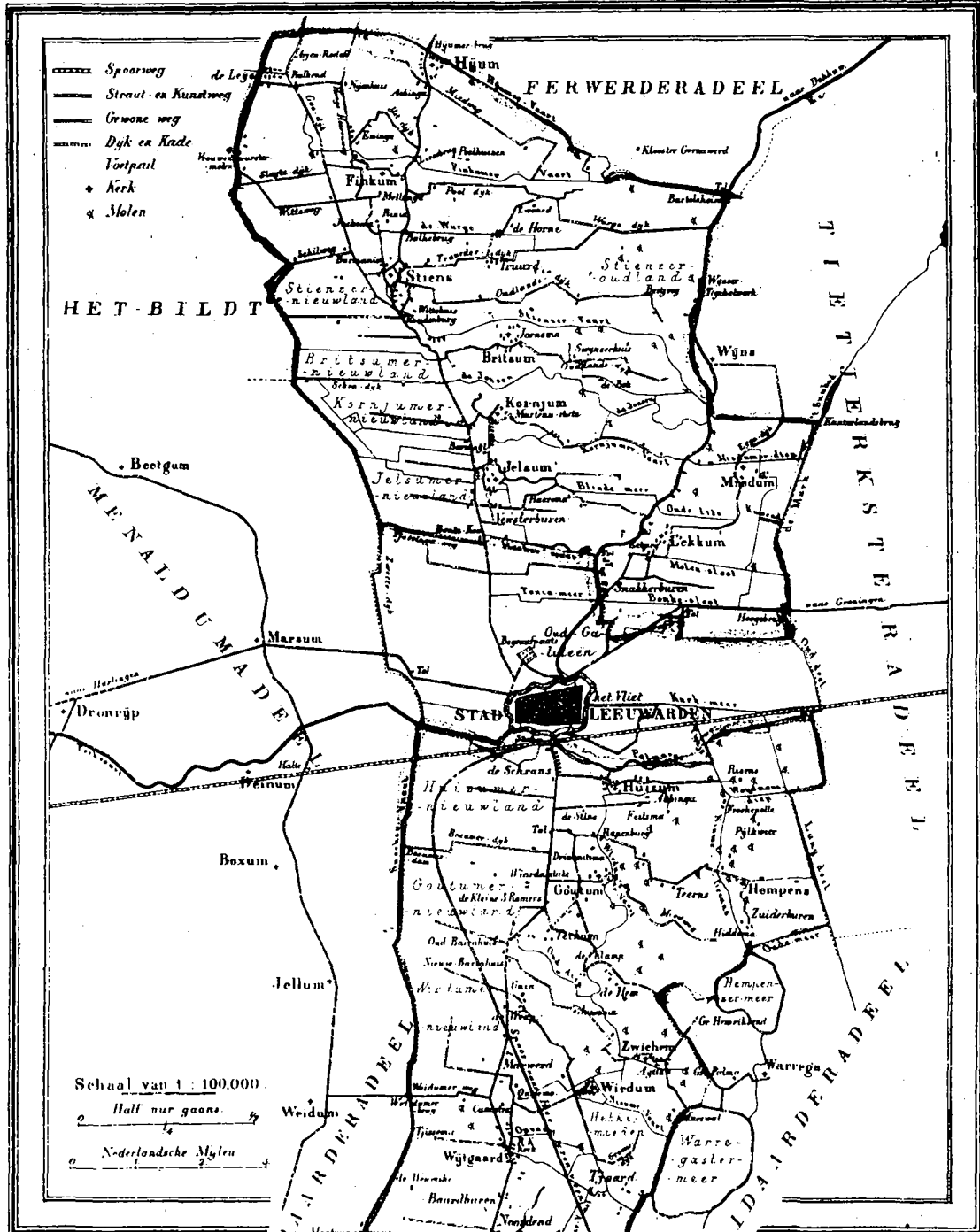
Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Jelsum als beschermd dorpsgezicht. z.pl. april 1987.

BIJLAGE I**BEVOLKINGSONTWIKKELING**

	1988	1855	1880	1895	1900	1920	1940
Stiens	6481	1820	2254	2234	2291	2567	2199
Finkum	140	507	612	591	554	560	592
Hijum	483	338	434	463	498	497	518
Britsum	1074	362	441	518	526	472	537
Cornjum	473	330	346	364	331	389	370
Jelsum	351	416	573	566	573	612	587
Oude Leije	261	-	-	-	-	-	-

PROVINCIE FRIESLAND.

GEMEENTE LEEUWARDERADEEL.

1866.

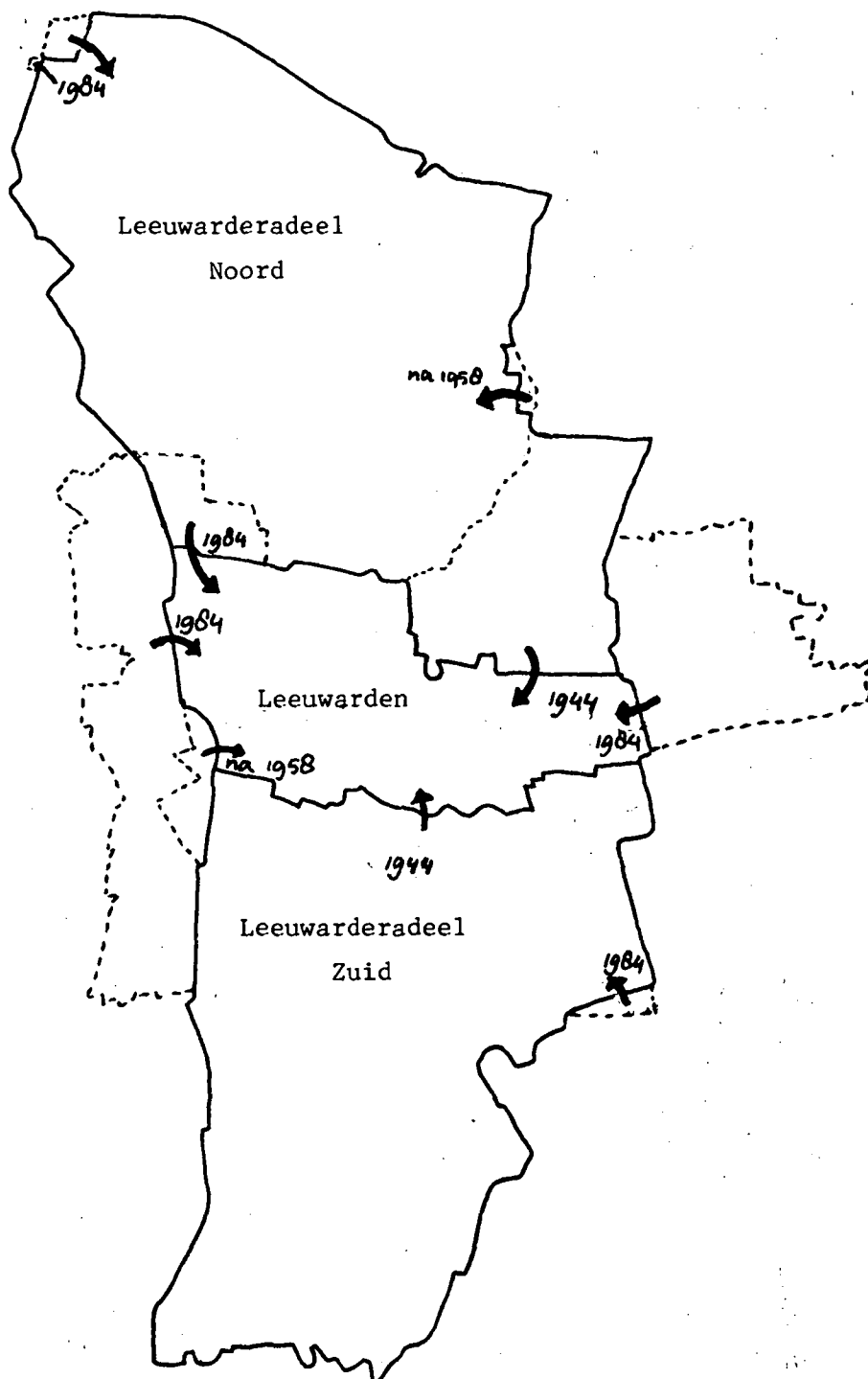
Uitgave van Hugo Surinor te Leeuwarden.

8919 Bouders. 7100 huwoners.

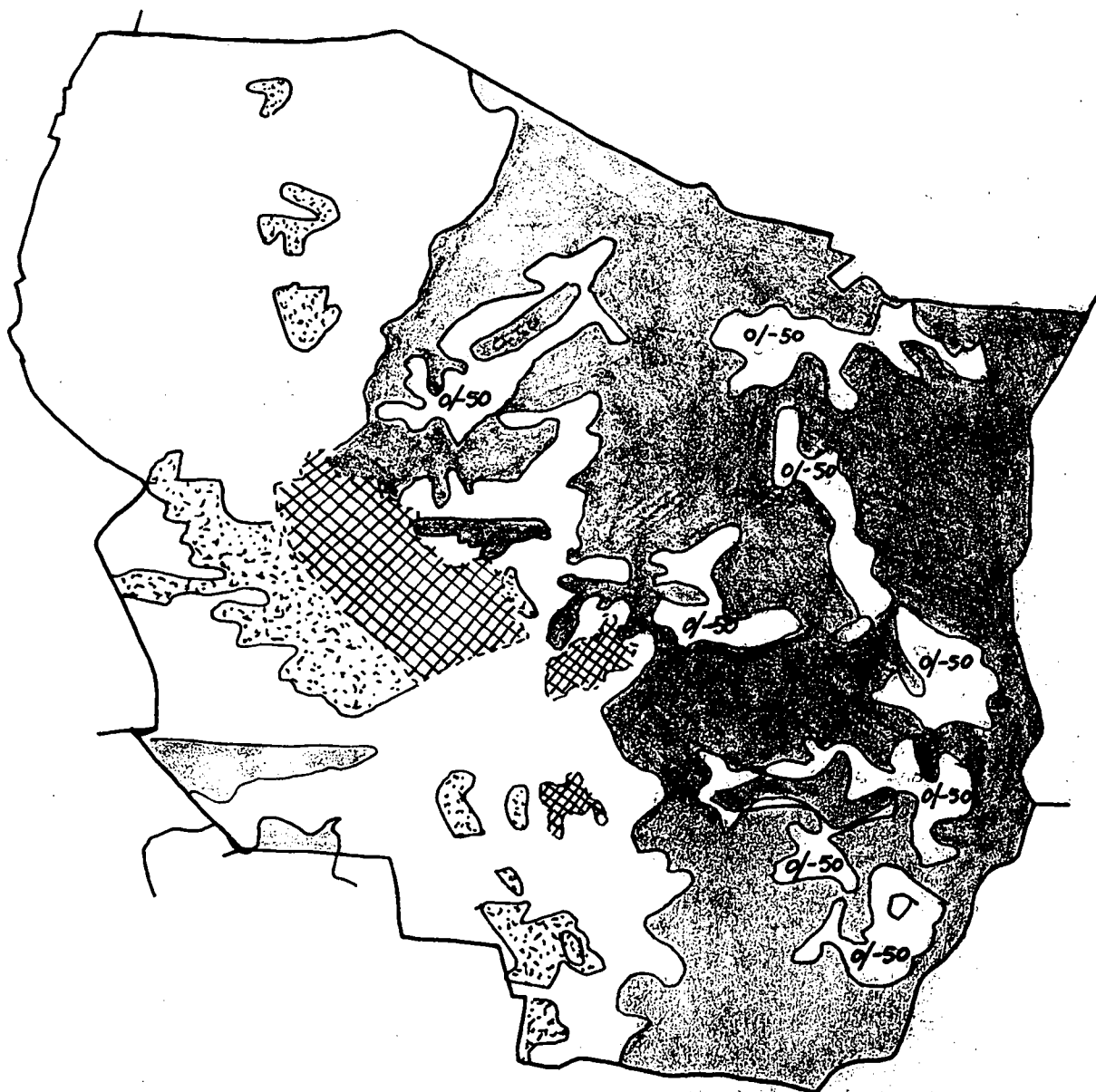
Kaart 2

Gemeenten Leeuwarderadeel en Leeuwarden

GRENSWIJZIGINGEN SINDS 1850

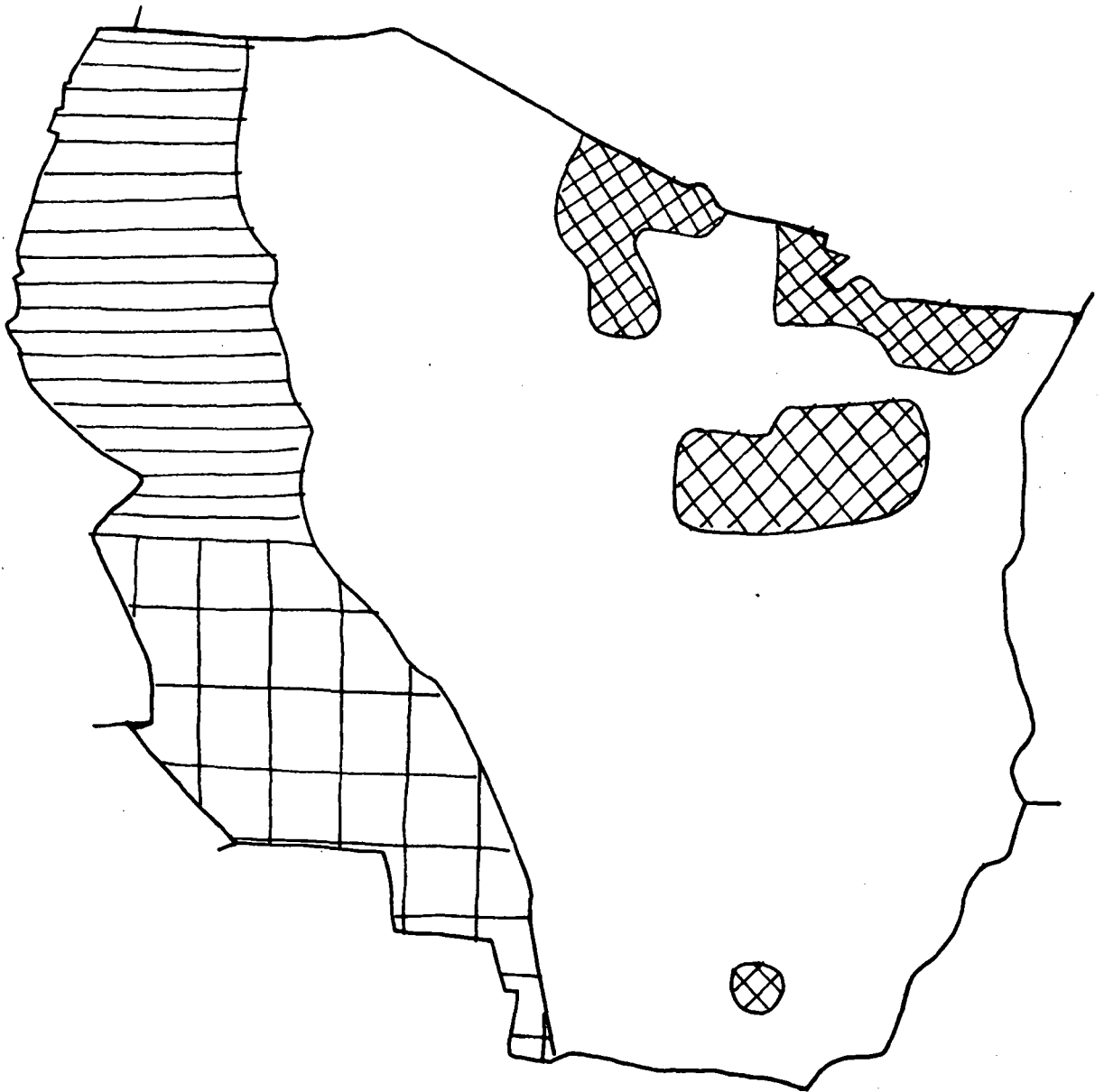

GLOBALE HOOGTEKAART

- bebouwde gebieden (geen hoogtemeting)
- 50 - 100 + NAP
- 0 - 50 + NAP
- 100 - 150 + NAP

naar : Stiboka, hoogtekaart 1 : 50.000

Regelmatige blokverkaveling (zonder hoofdrichting)

Onregelmatige blokverkaveling

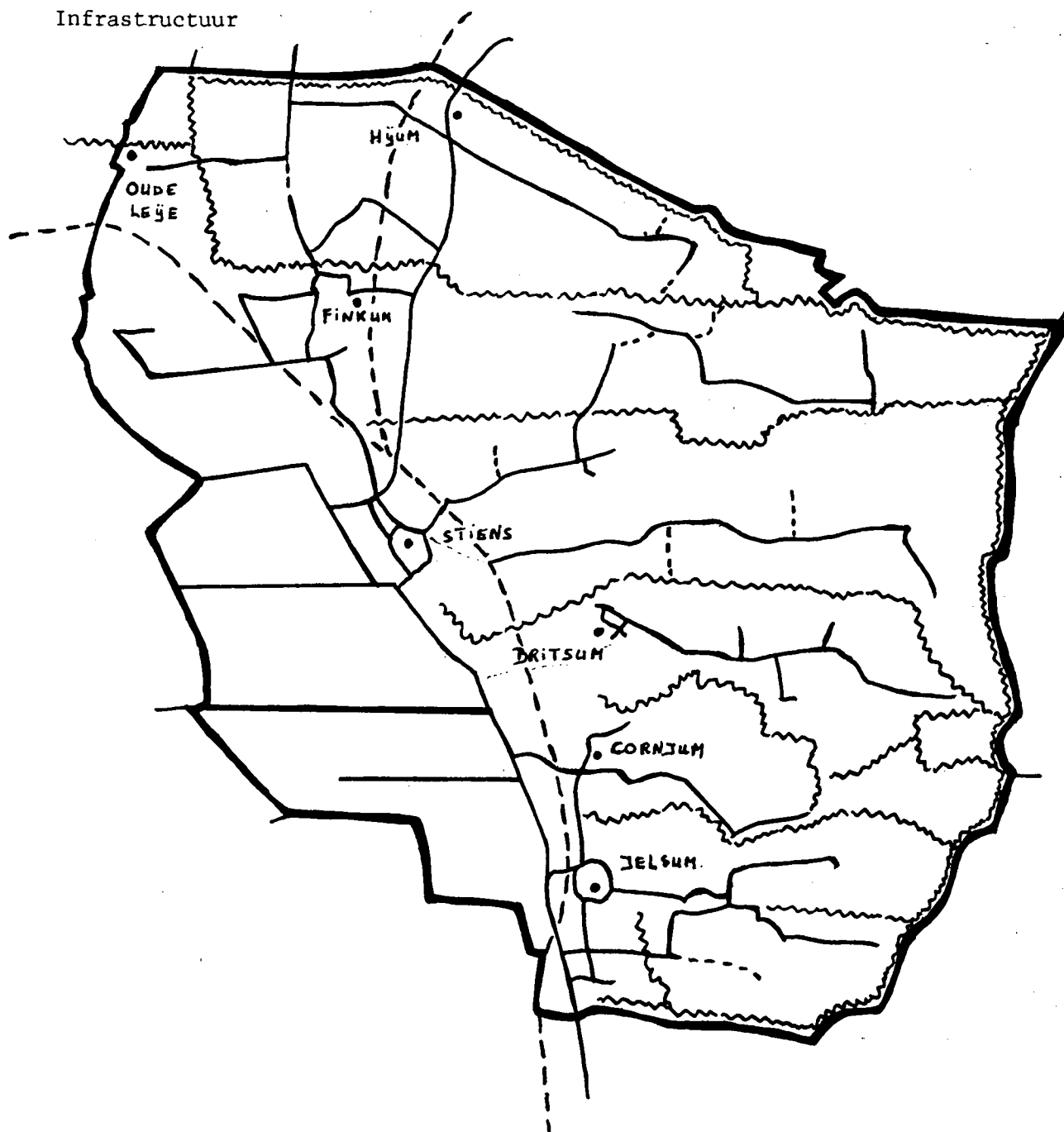
Jongere blokverkaveling

Regelmatige blokverkaveling (met hoofdrichting)

Infrastructuur

- ~~~~~ waterloopen (situatie 1850)
- landwegen (situatie 1850)
- ..... niet meer aanwezig wegtracé ca. 1970
- - - - spoorweg (1901-1904)
- dorpen